

Fasıl İcrasının Değişimi ve Bugün Fasıl İcrası

F. Merve Eken

Bu çalışma, İstanbul'un farklı sosyo-ekonomik ve kültürel yapıya sahip bölgelerdeki fasıl gruplarını incelediğim yaklaşık iki yıldır sürdürdüğüm alan araştırmasına dayanmaktadır. Fasıl icrası her dönemde ilgi duyulan geleneksel bir icra tarzıdır. Bugün birçok yerdeki eğlence mekânlarında 'fasıl' adı altında çeşitli programlar görmek mümkündür. Bugün de özellikle genç kesimden birçok insanın severek dinlediği bir icra tarzı olarak anılmaktadır. Fakat çok değil bundan yaklaşık elli yıl kadar önce icra edilen fasıllarla, bugün 'fasıl' adı altında yapılan programlar arasında çok büyük farklar bulunmaktadır. Bunun nedenleri salt müzik değişimi olamaz. Bir toplumdaki kültürel alandaki değişimleri doğuran başka sebepler de bulunmaktadır. Bu konuya geçmeden önce fasılın kısa bir tanımını yapmak istiyorum.

Fasıl, klasik anlamda, tek bir bestekâr tarafından bestelenmiş, aynı makamdan peşrev, kâr, 1. beste, 2. beste, ağır semai, yürük semai ve saz semaisi'nden meydana gelen icra bütünü olarak tanımlanabilir. Eski yazmalarda ve seyahatnamelerde, bugün bildiğimiz fasıl icrasına yakın tanımların bulunduğunu görmekteyiz. Fasıl terimini en erken 15. yüzyıldan itibaren görmekteyiz. Fasıl adının geçtiği en eski yazmalardan bir tanesi Dernschwam'ın seyahatnamesidir. Burada Osmanlı'daki fasıl icrasında kullanılan enstrümanlardan bahsedilmektedir. 17. yüzyılda fasıl kelimesini Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde görmekteyiz. Fakat bugüne kadar fasıl hakkında yapılan en açıklayıcı tanım 18. yüzyılda Kantemiroğlu tarafından *Kitâbu ilmi'l-Mûsiki a'la vecbi'l hurûfat* eserinde yapılmıştır. Bu eserde bugün bildiğimiz fasıl şekline en yakın tanımlamalar bulunmaktadır ve fasıl formu ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve fasılda okunması gereken formlar ve sıralamaları açıkça belirtilmiştir.

19. yüzyılda ise şarkı formu, popüler olmasıyla beraber fasıl icrasına girmiştir. Şarkı formunun bu dönemden itibaren fasıl icrasında baskın bir şekilde yer almasıyla birlikte fasıl icrası farklı bir kimlik kazanmıştır. Bu icralarda önce peşrevle başlanırdı ve özellikle şarkı formundan eserler ağır aksaktan başlayarak gittikçe daha hafif usullere kadar varan şarkılardan oluşan sözlü eserler, köçekçe ve tavşancalar yer alırdı ve genellikle saz semaisi veya oyun havası, longa ve sirta gibi eserlerle son bulurdu. Fasıl icrasını diğer icralardan ayıran en belirgin özellik icranın devamlılık arz etmesidir. Bunu sağlamak amacıyla da fasılda seslendirilen şarkılar birbirine aranağmeler ve bağlantı sazlarıyla bağlanırdı ve hanendeler sadece ara taksim yapıldığı zaman nefes alma imkânı bulurdu. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında açılan ilk gazinolarda da fasıl bu şekilde icra edilmeye başlandı. 20. yüzyılın sözü edilen fasıllar da bu şekilde icra edilirdi.

Peki, klasik bir Osmanlı icrasyken neden bu kadar değişti ya da -bugün sözü edilen programları bu geleneksel icranın uzantısı olarak düşünmezsek- neden bugün bu şekilde icra ediliyor fasıl? Geleneksel bir icra tarzının değişimini tartışırken bu noktada toplumun yaşadığı geçiş dönemleri veya değişimler de göz önüne alınmalıdır. Etnomüzikolog Bruno Nettl'in düşüncesine göre, "Toplumdaki genel ve özel değişimler, müzikteki değişimleri belirler"(Nettl 1983: 236). Buna bağlı olarak düşündüğümüzde müzikteki değişim, sosyolojik ve kültürel bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Toplum içerisinde yaşanan toplumsal olaylar o toplumun kültürel özelliklerine de yansiyabilir.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren büyük toplumsal değişimlerin yaşandığını görmekle birlikte, bu dönemde, fasıl icrasına da etki eden en büyük değişim II. Dünya Savaşı sonrasında, 1950'lerden itibaren yaşanmış ve etkileri bugüne kadar devam etmiştir. Bu değişimi gazinolardaki programların değişimiyle paralel düşünebiliriz ki gazinolar kapatıldıktan sonra o dönemlerde yapılan fasıl icrasının yok olduğuna ilişkin düşünceler oldukça fazladır. Şimdi bu dönemdeki bazı değişim nedenlerine ve bunun fasıl icrasına etkilerine değinmek istiyorum.

20.yy'ın başlarında Arkadia Gazinosu gibi fasıl yapılan gazinoların müşterileri Türk entelektüelleri ve İstanbul'un Beyoğlu bölgesinde ikamet eden gayri-Müslimlerden oluşmaktaydı. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da aralarında sanatçılar ve Hasan Ali Yücel gibi politikacıların da olduğu ünlü kişiler, o dönemin en iyi sanatçılarından sahne aldığı tarihi Tepebaşı Gazinosu'na sadece programın en başında yer alan faslı dinlemek için giderlerdi. Fakat bu sahne, II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişti. (Beken 2003: 3)

Münir Nurettin Beken *Musicians, Audience and Power: The Changing Aesthetics in the Music at The Maksim Gazino of İstanbul* başlıklı tezinde bu dönemi şu şekilde açıklamaktadır: "II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan hızlı ekonomik büyüme, daha önce işsizlik nedeniyle İstanbul'a yerleşen ve zengin olan bir kırsal göçmen sınıfı yarattı. Özellikle 1950-1960 yılları arasında, Demokratik Parti Dönemi'nde büyük çiftlik sahipleri gelirlerini oldukça yükseltmişlerdi. Onlar, ilk savaş vurguncuları olarak ortaya çıktılar" (Beken 2003: 4). Diğer tarafta savaş zamanı 1939-1945 yılları arasında %350'ye kadar çıkan enflasyon oranıyla beraber kentteki memur kesimin ve hatta bürokratların da reel gelirlerinde düşüş yaşandı ve gelir düzeyini yükselten diğer kesim, bu gazino müşterilerinin yerini aldı. (a.g.e)

"Sosyal statüdeki ve yerli halkın reel gelir düzeyindeki bu değişim, gazino programlarının repertuarlarına da yansdı. O zamana kadar gazinoda icra edilen klasik Türk müziği şarkılarının gerek melodi gerekse şarkı sözleri onlara çekici gelmedi ve sosyal statüdeki yer değiştirme, halk müziğinin bir çeşit şehir tarzına uyarlanmış biçiminin gazino repertuarına eklenmesine yol açtı (a.g.e). Bu talep etkisiyle beraber bir süre sonra şehirdeki eğlence yerlerindeki programlar ve repertuarlar çoğunluğu oluşturan seyircilerin isteklerine göre düzenlendi ve o döneme kadar gazinolara sa-

dece fasıl dinlemeye gelen dinleyicilerin talebi, 1960'lardan itibaren gazinolardan ziyade radyoya yönelmeye başladı. (a.g.e)

1950'lerde ekonomik zorluklar, işsizlik ve eğitim problemlerinden dolayı kırsal kesimden, başta İstanbul olmak üzere şehirlere büyük bir göç yaşandı. Bu hareket 1980'lere kadar sürdü ve 80'lerden sonra yeni bir göç dalgası daha yaşandı. İstanbul'da bugün farklı ekonomik ve sosyal kesimden birçok insan yaşamakta ve bu insanların istekleri ve beklentileri her konuda olduğu gibi eğlence yaşamına da yansımaktadır.

Fasıl icrasında değişen özellikler sadece şarkılardaki süslemeler veya icra tarzı değildir. Temsil anlamında fasıl icrasına baktığımızda fasıl dinlemeye gelen seyirci faktörünü de unutmamak gerekir. Buna bağlı olarak 'fasıl' adı altında programları dinlemeye gelen izleyicilerin de o icradan beklentileri, istekleri ve genel olarak anlayışları değişmiştir. Sonucunda repertuarın zaman içinde değiştiğini söylemek mümkün olmaktadır. 19. yüzyılda Avrupa'da sanayileşme hareketleri başlamıştır ve tüm dünyada ve özellikle 20. yüzyılda teknolojinin gelişmesiyle beraber insanların sosyal hayatlarında da etkili olmaya başlamıştır. Teknolojinin de sağladığı hızlı hareket etme düşüncesi, insanların davranışlarını etkiledi ve bireyden topluma kadar değişime sebep oldu. Bu değişim müzik de dâhil her alanda alışkanlıkları etkiledi. 20. yüzyılda insanlar daha hızlı seyahat etmeye, daha hızlı çalışmaya, daha hızlı yemeye ve daha hızlı eğlenmeye başladılar. Kuşak değiştikçe beklentiler, istekler ve alışkanlıklar da değişti ve bir sonraki nesil, bir önceki neslin alışkanlıklarına ve geleneklerine yabancı kaldı. Yaşamları hızlı iletişim araçlarıyla, son teknolojiyle üretilmiş araçlarla kuşatılan ve *fast food*la yaşayan insanların eğlence alışkanlıkları da tüm bunlara paralel olarak değişti. Bu oluşum, Türkiye'de 60'lı yıllardan itibaren açıkça görüldü. Bu müziği de etkiledi ve eğlence alışkanlıklarının değişmesi fasıl icrasını ve tabii ki repertuarı etkiledi. Bugün insanların geneli fasıl dinlemeye öncelikli olarak eğlence amaçlı gitmektedirler.

Günümüzde fasıl icrası

Yaptığım alan araştırmasında, özellikle İstanbul'un Kumkapı, Etiler, Bakırköy, Taksim, Küçükyağlı, Maltepe gibi farklı sosyo-ekonomik ve kültürel farklarının olduğu bölgelerdeki eğlence mekânlarını seçtim. Fasıl icrası da bugün bu eğlence mekânlarındaki haliyle bilinmektedir. İstanbul'da 'fasıl' adı verilen ve eğlence yerlerinde icra edilen bu tarz programlar genel olarak birbirleriyle benzerlik arz etmektedir. Bu özellikleri, icra tarzı, fasıl grubunun yapısı, kullanılan enstrümanlar, repertuar başlıklarında toplayabiliriz.

Bugün fasıl yapan gruplar, genellikle 4 veya 5 kişiden oluşmaktadır. Geleneksel fasıl icrasının tersine, bu gruplarda hanende ve sazende ayrımı bulunmamakla beraber, enstrüman çalan kişiler aynı zamanda söylemektedirler. Kullanılan enstrü-

manlar genellikle aynıdır. İstanbul'daki gruplarda çoğunlukla kanun, ud, keman; nadiren kemençe, klarnet, darbuka; nadiren zilli def kullanılmaktadır.

Bir diğer dikkat çekici değişim, fasıl icra edilen mekânların yapısıdır. 1900'lü yılların başlarında gazinolarda icra edilen fasıl müziği, bugün meyhane ve restoran tarzı yemek ve eğlence mekânlarında icra edilmektedir. Bu mekânların özellikleri buldukları semtlere göre değişiklik gösterse de genellikle birbirleriyle aynıdır. Bu anlamda en çok farklılık gösteren yer Kumkapı'dır diyebilmek mümkündür. Kumkapı'da ki eğlence mekânları, bir meydanın etrafına sıralanmış birçok balık restoranından oluşmaktadır. Hemen her restoranda bir grup vardır ve kışın iç mekânlarda, yaz aylarında ise restoranın hemen önüne konulan masalarda oturan müşterilerin yanında müzik yapmaktadırlar. Buradaki mekanlarda yazın karşılıklı restoranlardaki grupların müzik seslerinin birbirine karışmasını önlemek amacıyla yüksek volümlü sese sahip olan iki enstrüman; darbuka ve klarnetin çalınması yasaklanmıştır. Kışın iç mekânlara geçildiğinde bu enstrümanlar tekrar gruba katılırlar. Uzun zamandır orada restoran işleten kişilerin ifadelerine göre, bundan 30 yıl kadar önce insanlar Kumkapı'ya sadece balık yemek için gelirler daha sonra da eğlenmek için başka semtlere giderlerdi. Fakat bugün yan yana açılan birçok restoranda ayrı müzik gruplarını görmek mümkündür. Aynı yapıyı Taksim'de Çiçek Pasajı'nda ve Taksim Nevizade'deki restoranlarda da görmekteyiz.

Kumkapı ve Nevizade bölgelerinde repertuar müşterilerin isteklerine göre belirlenmektedir. Fasil programı akşam dokuz civarı başlar ve önce peşrevle başlayıp, ardından Türk müziği parçaları okurlar. Müşteriler yavaş yavaş mekâna gelip yemeğe başladıktan sonra, tek tek masaları dolaşarak müşterilerin isteklerini seslendirmeye başlarlar. O masadaki müşterinin isteğine, havasına, zevkine göre hangi şarkı isterse, o şarkı çalınır. Bu durumda, Kumkapı'daki fasıl adı altında yapılan programların repertuarına genel olarak bakıldığında, geleneksel icranın aksine, birbirleriyle bağlantısız ve türküden, arabeske kadar her tarzda şarkı duymak mümkündür. Bu mekânlara daha çok genç kesim ve turistler ilgi göstermektedir. Buradaki programları da bu yüzden gençlerin ve turistlerin ilgisini çekecek ve bilinen, popüler Türk sanat müziği şarkılarından oluşturmaktadırlar. Bu şarkılara örnek olarak, *Yıldızların Altında*, *Huysuz ve Tath Kadın* gibi eserleri örnek gösterebiliriz. Bu şarkılara bazı durumlarda turistlerin dikkatini çekebilecek amacıyla yabancı şarkılar da eklenmektedir. Bu haliyle, bu programlar, geleneksel icradan uzak, popüler Türk müziği şarkılarından oluşan bir program hissini vermektedir.

Bir diğer bölge de, Taksim'dir. Taksim'de her tür müzik tarzını bulabilmek mümkündür ve her kesime hitap eden bir eğlence merkezidir. Fasil icra eden yerler de azımsanmayacak kadar fazladır. Buradaki mekânlar da kendi içlerinde de farklılık arz etmektedirler ve yine klasik icradan turistler için yapılan programlara kadar birçok program bulabilmek mümkündür. Bu programlar, icra edildikleri mekânın özel-

liğine göre de değişiklik arz ederler. Örneğin, Andon Restorant'ta yapılan fasıl programı ile Çiçek Pasajı'nda yapılan fasıl programı arasında büyük farklar görülebilmektedir.

Alan araştırmam süresince konuştuğum tüm fasıl müzisyenleri, repertuarlarını o gün gelen seyircinin havasına ve isteklerine göre belirlediklerini söylediler. Genellikle programa başladıklarında çaldıkları birkaç şarkıya seyircinin tepkisinin ne olduğuna bakarak, o gün hangi şarkıları okuyacaklarına karar vermektedirler. Kendi deyimleriyle 'nabza göre şerbet vermek' olarak nitelendirilen bu durum, aslında toplum yapısının geleneksel bir icraya ne kadar etki ettiğini de göstermektedir. 1950'lerde gazinolarda icra edilen fasıllarda müzisyenlerin bir gecede icra ettikleri programa seyirciler müdahale etmezler ve sadece icra edilen şarkıları dinlerlerdi. Fakat bugün genelinde seyircinin isteğine göre program oluşturulduğunu görmekteyiz. Etiler'deki Nihavend Restoran'daki fasıl müzisyenleri bunun için şu yorumu yapmışlardır: "Aslında fasıl böyle icra edilmez. Fakat eğer klasik fasıl yaparsak bu seyirci uyur" (Eken 2005).

Fakat bu bölgede fasıl yapılan mekânlara bakıldığında, Çiçek Pasajı ve Nevzade dışındaki restoranlarda bir nebze daha Türk sanat müziği programı özelliğini taşıyan programlar olduğu görülmektedir. Bunlar dışında Etiler Osmanlık ve Kallavi Restoranlarında da daha çok Türk Sanat Müziği şarkıları icra edilmektedir. Fakat bu mekânlarda da, gelen seyircinin durumuna bakılarak onların sevecekleri ve bilindik şarkılar okumaya özen göstermektedirler.

Repertuardaki bu değişim elbette icra tarzını da etkilemiş ve fasıl icrasının temel özelliklerini tamamen kaybetmesine yol açmıştır. Bugün yapılan fasıl programlarında sadece fasıl icralarında okunan ve 'fasıl şarkısı' adıyla anılan şarkılar okunmakta ve diğer popüler şarkılar da fasılın icra özelliğine uymamaktadır. Bu yüzden fasılın özelliği olan devamlılık, içerdiği ritim, coşku bugünkü toplulukların yaptıkları programlarda görülmemektedir. Geleneksel fasıl icralarında, peşrevle başlanır ve şarkılar birbirlerine aranağmeler ve bağlantı sazlarıyla bağlanarak icranın devamlılığı sağlanırdı. Bugün 'fasıl' adı altındaki programlarda en başta peşrev çalınsa da sadece bir hane bir teslim bölümü çalınıp hemen şarkıya geçilmek suretiyle devam edilmektedir. Okunan şarkılar da, geleneksel fasıl icrasında olduğu gibi, birbirlerine aranağme veya bağlantı sazıyla bağlanamayacağı için genellikle icra bütünlüğünü sağlayan devamlılık unsuru bu fasıl programlarında görülememektedir. Bugün gazino programı örneğini sürdürmeye çalışan bazı mekânlar da bulunmaktadır. Zincirlikuyu'da Kent Fasıl ve Maltepe'deki Pınar Restoran'da gibi yerlerde fasıl icrası da geleneksel tarza yakın bir şekilde icra edilmeye çalışılmaktadır.

Bugün, geleneksel fasıl icrası yapan gruplardan biri İstanbul Fasıl Topluluğu'dur. Mehmet Güntekin tarafından 1994'de kurulan ve bugün de icralarına devam eden topluluk, bu yüzyılın başında icra edilen ve şarkı formunun ağırlıklı olduğu fasıl

icra etmektedir. Son dönemde yaşayan en büyük baş hanendelerden biri olarak bilinen Nurettin Çelik de İstanbul Fasil Topluluğu'nun konserlerinde yer almaktadır.

Sonuç olarak bugün, eğlence mekânlarında 'fasıl' adı verilen icralara bakıldığında, aslında büyük anlam kayması olduğunu görmekteyiz. Daha önce de belirttiğim gibi, bu sadece müziğin değişimi değil, aynı zamanda yaşadığımız dünya içindeki değişim ve toplumun yaşadığı olaylarla ilintili bir toplumsal ve kültürel değişimdir ve bu geleneksel bir icra tarzı olan fasıl müziğinin bugünkü icralarında açıkça görülmektedir.

Bibliyografya

- Aksoy, Bülent. 2003. *Avrupah Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Beken, Munir Nurettin. 1998. "Musicians, Audience and Power: The Changing Aesthetics in the Music at the Taksim Gazino of İstanbul." Doktora Tezi. UMI. USA.
- Beken, Munir Nurettin. 2003. "Aesthetics and Artistic Criticism at the Turkish Gazino." *Anthropology and Music Online*. N.8. Journal of Musical Anthropology of the Mediterranean.
- Eken, Merve. 2004. Başhanende Nurettin Çelik ile görüşme. Altunizade. İstanbul
- Eken, Merve. 2004. Sosyolog Ali Ergur ile kişisel görüşme. Ortaköy. İstanbul
- Eken, Merve. 2004. İstanbul Fasil Topluluğu kurucusu ve başhanendesi Mehmet Güntekin ile kişisel görüşme. Taksim. İstanbul
- Eken, Merve. 2005. Fasil Müzisyenleri Bahattin Duyarlar, Yılmaz Kemancı, Fethi Tekyaygil ile kişisel görüşme. Kurtuluş. İstanbul.
- Merriam, Alan P. 1964. *The Anthropology of Music*. Illinois: Northwestern University Press.
- Nettl, Bruno. 1983. *The Study of Ethnomusicology*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Tura, Yalçın. 2001. *Kitabu 'ilmi'l-Mûsiki 'lâ vecbi'l-Hurufat*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Diskografi

- 'Evren Restourant'da Fasil Programı.2004. *Alan Araştırması Kaydı*. Evren Restoran. İstanbul. Kaset ve CD. 10.8.2004.
- 'Galata Meyhanesi'nde Fasil Programı'. 2004. *Alan Araştırması Kaydı*. Galata Meyhanesi. İstanbul. 2 Kaset ve CD. 11.8.2004.
- Mubayyer-Şebnaz Fash. Klasik Türk Musikisi Koleksiyonu*. İstanbul: Çınar Müzik.